

# Vrijednosti kao predmet sociološke znanosti

Davorka Matić  
Odsjek za sociologiju  
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK: 316.75  
Izvorni znanstveni rad  
Primljeno: 12. 10. 1990.

*Nasuprot logičkom pozitivizmu, koji negira mogućnost znanstvene obrade vrijednosti, u ovom se radu zastupa shvaćanje prema kojem kognitivnom ispitivanju podliježu i čovjekove vrijednosti ili izjave što se tiču ciljeva društvenog života, a ne isključivo iskazi o činjenicama objektivnog svijeta, tj. shvaćanje koje vrijednosti poima kao legitiman predmet znanstvenog istraživanja.*

*Kako su vrijednosti determinante svih vrsta društvenog selektivnog ponašanja koncept vrijednosti pokazuje se kao jedan od ključnih koncepata društvenih znanosti. Stoga su i brojni sociolozi usmjerili svoju pažnju prema problemu definiranja vrijednosti. U ovom se radu zastupa shvaćanje prema kojem se vrijednosti određuju kao kriteriji izbora, vremenski trajni standardi za procjenjivanje vlastitih i tuđih akcija, ali i kao komponente »životne filozofije« pojedinca. Samo proučavanje vrijednosti treba uzeti u obzir ambivalentan karakter vrijednosti; istovremeno one izražavaju zavisnost i potčinjenost individue društvenom svijetu u kojem živi, ali i projekciju budućeg, potrebu čovjeka za prevladavanjem postojećeg.*

*Jedna od teza rada jeste da vrijednosti sudjeluju u procesu racionaliziranja akcije te da, stoga, preko koncepta vrijednosti možemo objašnjavati društveno ponašanje. U obrani vrijednosnog objašnjenja od kritike kako ono završava u zatvorenom krugu, autorica se poziva na temporalnost društvenog događanja kao i na pretpostavku o stabilnosti obrazaca ponašanja.*

## 1. Mjesto vrijednosti u znanstvenom istraživanju

Odnos činjenica i vrijednosti jedna je od najšire raspravljanih tema u suvremenoj filozofiji znanosti. Pokazalo se da se različita razumijevanja tog odnosa odražavaju na shvaćanje o tome što sociologija kao znanost jest, što je predmet njezinog izučavanja, te koja je njezina uloga u društvu. Tako je u historiji sociologije poznat tzv. »spor o metodi« (Methodenstreit) koji je ukazao na postojanje problema uloge aktivnosti vrednovanja u društvenim znanostima, a time i problema mjesta i uloge vrijednosnih sudova u rezultatima istraživanja tih znanosti. Iako se ti problemi postavljaju u svim oblastima znanosti, može se reći da su oni zanemarivi kada su u pitanju istraživački napori prirodnih znanosti, dok su naprotiv sve društvene znanosti »opterećene« vrijednostima. Prvi razlog te »opterećenosti« je ontološki, tj. predmet društvenih znanosti je čovjek i njegov svijet, predmet koji je od životnog interesa samog istraživača i stoga spram njega ne može biti indiferentan. Drugi razlog možemo nazvati epistemološkim, naime, društveni su znanstvenici također i društveni akteri koji uvijek zauzimaju neku posebnu socijalnu poziciju iz koje proizlaze njihovi različiti interesi i sklonosti što se sve odražava na njihove koncepcije o čovjeku i svijetu društvenih odnosa kao predmetima tih znanosti.

Stoga sebi moramo postaviti pitanje koje je o vitalnog značaja za našu temu. Da li ova činjenica o vrijednostima »opterećenju« društvenoj znanosti onemogućava znanstveno bavljenje vrijednostima, te da li vrijednosni sudovi, koji izražavaju jedan od načina čovjekova odnošenja spram svijeta što ga okružuje, mogu biti znanstveno utemeljeni i istiniti?

Odgovor koji na postavljeno pitanje daje logički pozitivizam kao svojevrsna filozofija znanosti pretpostavlja strogu razdvojenost i suprotstavljenost činjeničnih i vrijednosnih sudova.

Dok činjenični sudovi predstavljaju tvrdnje koje priznaju ili poriču da objekti ili stanja o kojima govore posjeduju određene karakteristike koje je moguće utvrditi promatranjem, vrijednosni su sudovi iskazi koji objektima ili događajima pripisuju neke odlike što se izražavaju terminima »dobro«, »loše«, »bolje« i tome slično. Osnovna distinkcija vidi se u tome što vrijednosni sudovi izražavaju jednu specifičnu vrstu mentalnih sadržaja koja se bitno razlikuje od mentalnih sadržaja iskazanih u činjeničnim sudovima. Dok ovi potonji izražavaju uglavnom sadržaje koji su rezultat spoznajnih operacija — veze opažaja, predstava i pojmova, vrijednosni sudovi, pored ostalog, uvijek izražavaju i voljnoemotivni odnos nekog subjekta prema objektu. To je razlog što oni ne mogu biti racionalno opravdani, te se zaključuje da znanost uopće, pa tako ni društvena, nema nikakvog posla s vrijednosnim sudovima budući da u vrijednosnom nema logike. Ekstremni vid ovog shvaćanja izražen je u tezi o **bесmисlenosti** vrijednosnih sudova, tj. izjava o ciljevima ljudskih akcija, o tome što ljudi trebaju, odnosno ne trebaju činiti. Te su izjave besmislene jer ne upućuju ni na šta što posjeduje neko svoje objektivno važenje, jer nema načina da proverimo jesu li one točne ili pogrešne i, jer su — u krajnjoj instanciji — samo arbitratne, subjektivne ekspresije nečijih emocija. Zaključak je logičkog pozitivizma da znanost ništa ne govori o vrijednostima već su i vrijednosti i na njima zasnovani vrijednosni sudovi predmet metafizike.

Rezultat ovog shvaćanja jeste reduciranje istine o ljudskoj realnosti samo na jednu dimenziju, dimenziju istine izražene kroz iskaze o činjenicama objektivnog svijeta, te svodenje temelja istine isključivo na proceduru empirijske verifikacije tih iskaza. U takvoj redukciji kognitivnom ispitivanju ne podliježu izjave i akcije koje se odnose na ciljeve društvenog života budući da se negira sama mogućnost racionalnog zasnivanja i procjenjivanja valjanosti tih ciljeva.

Protiv ovog reduccionizma postavljaju se brojni mislioci koji smatraju da je moguće uspostaviti racionalni i objektivni temelj na osnovu kojeg bi se provodio izbor ciljeva, dakle, da postoji evidencija koja je relevantna za naš izbor i na kojoj se zasnivaju čovjekove vrijednosti (vidi S. Hook; 1955, Northrop; 1968). Međutim, oni ne zastupaju drugu krajnost, tj. preklapanje činjeničnih i vrijednosnih sudova, već ukazuju na njihovu međusobnu povezanost i međuovisnost. Tako se Durkheim, na primjer, pita putem kakvog rasuđivanja se zaključuje da je vrijednosno izvan prirode i znanosti. On priznaje da vrijednosti imaju svoje ishodište u odnosu neke stvari prema različitim idealima, ali »ideal nije 'čardak ni na nebu ni na zemlji'; on **pripada** prirodi i u prirodi je. On predstavlja predmet ispitivanja kao i sav ostali moralni i fizički svijet« (Durkheim; 1969:1240).

Dakle, nema vrijednosnog govora ili suda koji se u krajnjoj instanciji ne poziva na neko činjenično stanje kao na osnovu svoje istinitosti. Vrijednosne teze nisu naprosto »stvar ukusa« već su individualne i grupne koncepcije o onome što treba biti i što jeste usko povezano. Može se reći da u svakoj kulturi »normalna« individua prepoznaje neke prirodne granice onoga što može i treba biti, te da su vrijednosti smještene unutar okvira u kojem se određuje što je dato od prirode. U tom smislu istinitost nekog vrijednosnog suda ovisi o istinitosti činjeničnog iskaza na koji se poziva. Stoga je Northrop (1968) vjerojatno u pravu kada smatra da su temeljni koncepti prirode u osnovi svakog vrijednosnog odnošenja.

Možemo zaključiti: postojanje i vrijednosti usko su povezani i međuzavisni, iako konceptualno distingvirani, upravo zato što se čovjekov život odvija unutar tri fundamentalna tipa iskustva — što jest ili što se vjeruje da jest (postojeće), što se želi (željeno) i što se treba željeti (poželjno) — koja se u realnim situacijama prepliću, preklapaju i zajednički određuju svako konkretno čovjekovo djelovanje.

Neupitno je da bez vrijednosti nije moguće razumijeti čovjekovo ponašanje, ali ni osnove funkcioniranja društvenih sistema. Stoga diskusija o karakteru vrijednosti i vrijednosnih sudova i mogućnosti njihovog znanstvenog tretiranja treba pokazati kako različita razumijevanja odnosa između činjenica i vrijednosti rezultiraju različitim shvaćanjima uloge i funkcije društvenih znanosti, naročito sociologije. Ukoliko se prihvati teza o nemogućnosti znanstvenog pristupa problemu vrijednosti, a kako su vrijednosti jedan od temelja društvenog života, sociologiji se oduzima sam njezin predmet i srojava se na statistiku. Koncept vrijednosti ključni je koncept u svim društvenim znanostima, on je, kako kaže Rokeach (1973), glavna zavisna varijabla u proučavanju kulture, društva i ličnosti, i glavna nezavisna varijabla u proučavanju društvenih stavova i društvenog ponašanja.

Teza od koje se ovdje polazi jeste: vrijednosti se mogu istraživati upravo zbog njihovog karaktera objektivnosti. To ne znači da su one neko realno, »objektivno« svojstvo stvari ili procesa, već da oko njih postoji stanoviti stupanj društvenog konsensusa. Konsensus oko određenih ključnih vrijednosti osnova je međusobnog razumijevanja individua kao društvenih aktera što se očituje u pravilnosti i predvidljivosti društvenog ponašanja. Dakle, nije riječ o objektivnosti vrijednosti u apsolutnom smislu, nezavisno o čovjeku, već u smislu društvenog važenja za neku društvenu zajednicu. Stoga se vrijednostima može pristupiti kao bilo kojoj društvenoj pojavi, možemo ih zahvatiti promatranjem, jednom riječju, one su **predmet** sociološkog istraživanja. Time se, međutim, ne negira temeljna teškoća koja je karakteristika svih znanosti o društvu i čovjeku i koja proizlazi iz njihove vrijednosne »opterećenosti« — kako odvojiti percipiranje i utvrđivanje vrijednosti od akta vrednovanja. Ipak, dovoljno jak argument u prilog tvrdnji o mogućnosti tog razdvajanja sastoji se u tome da je istraživač vrijednosti zainteresiran prvenstveno za identificiranje dominantnih vrijednosti koje važe u nekoj društvenoj i kulturnoj sredini ili za analiziranje njihove uloge u integraciji, održanju i modificiranju društvenog sistema itd., a ne vrednovanjem određenih društvenih fenomena i procesa. Zato i zvuči uvjerljivo Hartmanova izjava da »onaj koji analizira vrijednosti ne vrednuje već ih proučava, kao što se onaj koji proučava kretanje ne kreće već ga analizira« (1959:13).

## 2. Vrijednosti i sociologija

Mnogi su se sociolozi više ili manje eksplicitno bavili vrijednostima. Tako je za Durkheima društvo u svojoj osnovi moralni fenomen: na anomiju, kao raspadanje vrijednosnog poretka društva, gledao je kao na najveću opasnost po održanje društvenog sistema. Weber je formirao svojevrstan vrijednosni sistem, kojeg je nazvao protestantskom etikom, smatrao uvjetom i ključnim faktorom razvoja kapitalizma. Za početak izravnog bavljenja vrijednostima u sociološkoj tradiciji obično se uzima istraživanje Thomasa i Znanieckog »The Polish Peasant in Europe and America« objavljeno 1918. godine, gdje se pod vrijednostima podrazumijeva »bilo koji podatak koji ima empirijski sadržaj pristupačan članovima neke društvene grupe i značenje s obzirom na koje taj podatak jest ili može biti objektom aktivnosti« (Thomas, 1966:258).

Svakako su jedan od najznačajnijih doprinosa proučavanju vrijednosti dali T. Parsons i funkcionalistička sociologija, određujući vrijednosti kao ključni koncept teorije društvene akcije. Da bi se objasnilo društveno ponašanje, smatra Parsons, treba krenuti od razlikovanja četiriju podsistema cjelokupnog sistema akcije-društvenog sistema, kulture, ličnosti i organizma. Svaki od tih podsistema ima svoju funkciju u održanju sistema akcije: funkcija je društvenog sistema integracija društvenih aktera (individua) (**integration**), funkcija kulture je podržavanje obrasca (**pattern maintenance**), podsistem ličnosti okupiran je postizanjem ciljeva (**goal attainment**), a funkcija bihevioralnog organizma jest adaptacija (**adaptation**) (Parsons, 1969). U središtu sistema akcije nalazi se društveni sistem kao podsistem koji je postigao najviši stupanj

samodovoljnosti u odnosu na svoju unutarnju okolinu (kao okolina određuje se kultura, ličnost i organizam). Budući da je za Parsonsa jezgro društva normativni poredak koji se ne može uspostaviti niti održati bez povezanosti s kulturom što ga legitimira i daje mu značenje, on posebnu pažnju ukazuje kulturi kao podsistemu koji oblikuje vrijednosti i na kojima se uz društvene norme, normativni poredak zasniva. Bez vrijednosti, po Parsonsovu mišljenju, ne bi bilo osnova za uspostavljanje normativnog poretka nekog društvenog sistema, te bi se raspao cjelokupni sistem akcije.

Četiri su strukturalne kategorije kojima Parsons (1988) daje primat u svojoj teoriji društva — kolektivi, norme, uloge i — kao najznajalnije za funkcioniranje i integraciju društva — vrijednosti. I upravo stoga što određuje vrijednosti kao strukturalne komponente društvenog sistema i kao faktor determiniranja društvenog ponašanja on je zainteresiran za stvaranje jedne relevantne koncepcije društvenih vrijednosti. Suprostavljajući se »čikaškom pristupu«, tj. shvaćanju vrijednosti koje su promovirali Thomas i Znaniecki kroz razdvajanje koncepata »stavova« i »vrijednosti«, Parsons se poziva na stanovišta Maxa Webera i američke antropologije, posebice Clydea Kluckhohna. Po tom shvaćanju vrijednosti nisu kategorije konkretnog objekta ili njegovo svojstvo, već su, koristeći se antropologijskim terminom, »obrazac«. Vrijednosti se tu pokazuju istovremeno kao komponente **strukture kulture** (što nisu i konkretni društveni objekti) i kao **faktor regulacije** interakcije između aktera i objekata u društvenim procesima. Shvaćajući, tako, vrijednosti kao »obrasce« na nivou kulture koji su determinante empirijskih socijalnih procesa, Parsons ih određuje kao neizbježan element društvene akcije koji definira pravac izbora i odgovarajuću obavezanost na djelovanje (Parsons, 1969).

Vrijednosni obrazac važan je za održanje društvenog sistema iz dva razloga: on definira pravce izbora pojedinačnih aktera, te u interakciji dvaju ili više aktera oblikuje referentni okvir za evaluativne procese tih aktera i time osigurava **komplementarnost očekivanja**. Bez te komplementarnosti (koju ne treba razumjeti u smislu identičnosti očekivanja, već u smislu da je akcija svakog aktera orijentirana prema očekivanjima drugog) ne bi se uspostavio stabilan sistem interakcija aktera kao nosilaca neke društvene uloge. Zato je **integriranost** vrijednosti koje dijele različiti akteri nekog društva u **zajednički** sistem vrijednosnih orijentacija za Parsonsa funkcionalni imperativ održanja društvenih sistema (Parsons, Shils; 1962).

Očito je da funkcionalisti smatraju da je društvo moguće jedino ukoliko, između ostalog, postoji konsensus centralnim društvenim vrijednostima. Vrijednosti se ovdje poimaju prvenstveno kao integrativna snaga društvenih sistema čije su bitne funkcije legitimiranje njihovih normativnih poredaka i organizacija interakcija društvenih aktera. Iako su funkcionalisti izuzetno doprinijeli proučavanju vrijednosti, može se čak reći da su izgradili najprimjereniji konceptualni okvir za njihovo tretiranje, oni su, teorijski, oduzeli vrijednostima jednu njihovu značajnu dimenziju — dimenziju transcendiranja postojećeg i projekcije budućeg. Mada je nepobitno da vrijednosti imaju funkciju integracije one se ne mogu svesti isključivo na tu jednu dimenziju. Tako Z. Golubović (1973) pokazuje da vrijednosti možemo interpretirati i iz okvira razumijevanja ljudske prirode. Kako čovjek nije samo pasivno biće kojeg oblikuje kultura nametanjem društveno poželjnih obrazaca ponašanja, već se uvijek i aktivno postavlja spram prirodno-društvene realnosti, dakle sudjeluje i u kreiranju kulture, on postavlja ideale, teži prilagodavanju te realnosti svojim potrebama i vizijama, tako se vrijednosti u jednom trenutku mogu pojaviti kao destruktivne i dezintegrativne, kao projekcije onog što »treba biti« u opreci spram onog što »jest«. U ispitivanju vrijednosti od jednake je važnosti da im se istovremeno pristupi i kao elementima strukture i kao elementima geneze. Jer, kao što bez postojećeg sistema vrijednosti zajedničkog većini članova jednog društva ne bi bila moguća integracija njegovih elemenata, a time ni njegovo funkcioniranje, tako niti bez izmjene u sistemima vri-

jednosti ne bi bilo društvene promjene, društvo ne bi imalo impuls da stalno stvara novo i da iznalazi nova rješenja.

Karakter je vrijednost ambivalentan; istovremeno one izražavaju čovjekovu zavisnost i potčinjenost društvenom svijetu u kojem živi, ali i projekciju oslobađanja od te zavisnosti. Stoga značenje vrijednosti ostaje nerazjašnjeno ukoliko ih ne promatramo i kao društveno važeće regulative poželjnog ponašanja i kao područje ljudske autonomije i stvaralaštva. U prvom slučaju, vrijednosti izražavaju ono što je poželjno u datom društvu, one usmjeravaju i funkcionalno usaglašavaju ponašanje pojedinca s interesima cjeline društva; u drugom, one ukazuju na trajnu potrebu čovjeka za prevazilaženjem postojećeg, za preinaku sadašnjosti u ime budućnosti.

Iz tog se razloga vrijednosti mogu proučavati i kao činjenice koje je moguće zahvatiti i identificirati u konkretnom društvenom događanju u svrhu njihovog preciznog analiziranja, određenja i ukazivanja na društvene nosioce, i kao fenomene što su djelatni u procesima društvenih promjena, koje je teško definirati u jednom isječku vremena, već koje treba uvijek promatrati u temporalnoj perspektivi kako bi se razumjeli mehanizmi nastajanja, razvijanja i odumiranja nekog sistema vrijednosti što ima svoj odraz i u promjeni karaktera društva. Oba su pristupa relevantna jer, dok se prvi centrira oko problema preciznog određenja i definiranja vrijednosti kao elementa društvene strukture, drugi zahvaća njihovu dinamičku stranu (historijsku genuzu) i ukazuje na njihovu potencijalno emancipatorsku komponentu.

### 3. Određenje vrijednosti

Vrijednosti se pokazuju kao determinante svih vrsta društvenog selektivnog ponašanja — društvenih akcija, ideologija, vrednovanja, stavova i moralnih prosuđivanja, opravdavanja sebe i drugih, uspoređivanja sebe s drugima itd. Stoga možemo reći da je koncept vrijednosti jedan od ključnih koncepata sociologije kojim ona pristupa istraživanju i objašnjenju društvene realnosti. Na osnovu različite konceptualizacije vrijednosti kao elementa društvene strukture uspostavljaju se i različiti pristupi i objašnjenja i interpretaciji društvenog događanja. Tako će funkcionalisti naglašavati statički, integrativni karakter vrijednosti, dok će, npr. marksistički orijentirani sociolozi uvijek ukazivati na njihovu transcendirajuću i emancipatorsku prirodu (A. Heller, Z. Golubović). Već nam ovo govori o potrebi da izložimo neke od problema definiranja vrijednosti i da se spram tog problema odredimo.

U najširem smislu pod vrijednostima se shvaća sve što je dobro ili ono što je od neke koristi za čovjeka (vidi N. Rescher, 1969). Međutim, ovakva su određenja vrijednosti preširoka, ništa nam ne govore o njihovoj strukturi, manifestacijama i funkcijama, i nadasve ih je teško operacionalizirati.

Pojmovna određenja vrijednosti možemo razvrstati u dvije skupine. Jedni određuju vrijednost kao objekt, odnosno kao svojstvo nekog predmeta u vanjskom svijetu, a drugi kao kriterij izbora, standard za procjenjivanje vlastitih i tuđih akcija. Od primjera koji ulaze u prvu skupinu shvaćanja vrijednosti kao svojstva objekta (pored već navedene Thomasa i Znanieckog) spomenuti ćemo slijedeće:

»Neka stvar ima vrijednost ili jest vrijednost kad je ponašanje ljudi prema njoj usmjereno na zadržavanje ili uvećavanje njezina posjeda.« (George Lundberg)

»Vrijednost je sve što se može cijeliti (željeti).« (R. Park, E. W. Burgess)

Primjeri druge skupine jesu:

»Vrijednosti su normativni standardi pomoću kojih ljudi vrše izbor među alternativnim smjerovima akcije.« (P. Jacob, J. Flink)

»Vrijednost je apstraktan, generalizirajući princip ponašanja prema kojem članovi grupe osjećaju snažnu emotivnu obvezatnost i koji predstavlja standard za prosuđivanje specifičnih djelatnosti i ciljeva.« (G. A. i A. G. Theodorson)

Ukoliko pažljivo proučimo navedene definicije vrijednosti, vidimo da prva skupina ne smješta vrijednosti u društveni kontekst, da ne nalazi korijene vrijednosti u interakciji individua i društvenih grupa i da ne ukazuje na njihovu akcijsku komponentu. Stoga su ove definicije, po našem mnijenju, zanemarive za sociologiju. Ovdje se generalno opredjeljujemo za shvaćanje koje u vrijednostima vidi vremenski trajne standarde koji smještaju stvari, događaje, načine i ciljeve ponašanja na skalu odobravanja — neodobravanja, a razlog ovog našeg stava je u činjenici da je ovakav pristup vrijednostima najbolje analitičko oruđe za razumijevanje karaktera i funkcija vrijednosti u sistemu društvene akcije.

Najobuhvatniju i najrazrađeniju, a istovremeno najkoncizniju definiciju vrijednosti koja ukazuje na njihove bitne karakteristike formulirao je Clyde Kluckhohn (1962:395). Ona glasi:

»Vrijednost je koncepcija, eksplicitna ili implicitna, svojstvena pojedincu ili karakteristična za grupu, nečeg poželjnog što utječe na selekciju prikladnih načina, sredstava i ciljeva akcije.«

Ova definicija jasno pokazuje da vrijednosti sadrže tri bitne komponente — **kognitivnu** (vrijednost kao koncepcija), **afektivnu** (vrijednost kao nešto poželjno) i **konativnu** (vrijednost kao kriterij selekcije), ali se, povrh svega, pokazala pogodnom za sociološko istraživanje jer je smjestila vrijednosti u interpretativni okvir gdje se koncept društvene akcije predstavio kao osnova za razumijevanje društvene dinamike. Međutim, ono što ovoj definiciji nedostaje jest ukazivanje na onaj element vrijednosti koji se tiče čovjekovog **odnosa** prema sebi i svijetu. Na ovaj nedostatak usmjerila je svoju kritiku Z. Golubović (1973), pristupajući vrijednostima istovremeno i kao komponentama motivacionog sistema individue gdje one predstavljaju kriterije poželjnog u svakodnevnom ponašanju i gdje se pokazuju kao kriteriji izbora u društvenoj akciji, ali i kao komponentama »životne filozofije« pojedinca gdje one označavaju generalne principe putem kojih individua osmišljava i objašnjava sebi svoje odnose prema drugim ljudima, prema samoj sebi i prema prirodi i društvu u cjelini.

Iz svega što je dosad rečeno možemo zaključiti da vrijednosti posjeduju slijedeće karakteristike: 1. **stabilnost** — one predstavljaju relativno trajnu karakteristiku ljudske svijesti jer ukoliko bi bile u potpunosti nestabilne i promjenjive bio bi nemoguć kontinuitet ljudske ličnosti i društva; 2. **selektivnost** — djeluju finalistički na ponašanje pojedinca, tj. rukovode izborom između različitih alternativnih sredstava, načina i ciljeva akcije; 3. **poželjnost** — one određuju što i kako »treba« željeti i činiti; 4. **pozitivnost** — njih se, za razliku od stavova, ne može odbacivati već prihvaćati u različitoj mjeri, inače prestaju važiti kao vrijednosti; 5. **intersubjektivnost** — one se javljaju kao rezultat i regulative interakcije društvenih aktera, i 6. **vrijednost je vjerovanje** — kao i svako vjerovanje tako i vrijednosti sadrže kognitivnu, afektivnu i bihevioralnu komponentu.

#### 4. Uloga vrijednosti

Kako odrediti i definirati vrijednost važan je, ali ne i jedini problem sociološkog istraživanja. Ono što sociologiju zanima jeste kako se vrijednosti manifestiraju, u čemu se očituju, koji su indikatori vrijednosnog ponašanja, te, naročito, koja je njihova uloga.

Što se tiče područja očitovanja vrijednosti one se manifestiraju unutar dva razdvojena područja ljudskog ponašanja — područja **govora** i područje **djelovanja**. U prvom slučaju, to znači da tvrdnja da N zastupa (suscribe) neku vrijednost ukazuje na određeni tip verbalne

akcije — podjednako na podržavanje i opravdanje svojih ili tuđih akcija i na nagovaranje da se prihvati određeni tip i smjer društvene akcije. Kao glavni indikator zastupanja neke vrijednosti pokazuju se one izjave koje održavaju **racionalizaciju** (odbrana, preporuka, opravdanje, kritika) aspekata »načina života«. S druge strane, budući da upravlja čovjekovim ponašanjem, vrijednost će se očitovati i u njegovom djelovanju. To znači da ćemo biti u pravu ako kažemo da je »vjernost« jedna n-ova vrijednost ukoliko se on ponaša u skladu s njom.

Upravo kroz ove konkretne manifestacije vidljiv je sav značaj i važnost vrijednosti. Kako su one ukorijenjene u činjenici da je čovjek ciljno-orijentirano biće, biće koje je u stanju pružiti razloge za motiviranje nekog, prema cilju usmjerenog ponašanja, kao najvažnija uloga vrijednosti pokazuje se ona **racionalizacije akcije**. Govoreći o tome Rescher (1969) smatra da se proces racionaliziranja akcije može promatrati iz tri perspektive:

1. Promišljanje i donošenje odluka prve osobe u kontekstu pitanja: što ja trebam (mi trebamo) da činim (činimo)?

2. Savjetovanje i konzultiranje druge osobe u kontekstu pitanja: što trebaš činiti?

3. Opravdanje ili kritika od strane treće osobe: koje su posljedice toga što N čini (ili je činio) nešto?

Zato što vrijednosti igraju ulogu racionaliziranja akcije društvenih aktera one nam mogu služiti u svrhu objašnjenja ponašanja. Ovdje je riječ o vrijednosnom objašnjenju u terminima »razloga« koje uključuje eksplicitno referiranje na specifično ciljno-orijentirano razmatranje što društveni akter »ima na umu u vezi sa svojom akcijom«. Vrijednosno objašnjenje govori nam da N djeluje o određenom smjer Z zato što posjeduje vrijednost X koja je osnova ili razlog njegovog ponašanja. To znači da mi, ukoliko poznajemo vrijednost X, možemo **predvidjeti** kako će se ponašati akter N u određenoj društvenoj situaciji.

Međutim, vrijednosnom objašnjenju često se prigovara da je kružno, tj. da mi kažemo da se N ponaša na određeni način jer slijedi neku vrijednost, a s druge strane zaključujemo o istoj vrijednosti na osnovu dotičnog ponašanja. Ovaj je prigovor ozbiljan i nemogućnost njegovog uklanjanja ima za posljedicu obezvrijeđivanje prihvaćenog koncepta vrijednosti kao standarda koji uređuje interakciju aktera, omogućuje predvidljivost ponašanja (kao osnova komplementarnosti očekivanja) i koji pridonosi racionalizaciji društvene akcije.

Da bismo obranili valjanost vrijednosnog objašnjenja, pozvati ćemo se na **temporalnost** kao karakteristiku svakog društvenog događanja, na njegovu situiranost i odnošenje spram društvenog vremena. Ono što prigovori vrijednosnom objašnjenju previdaju jeste upravo temporalni aspekt situacije. Mi objašnjavamo ponašanje nekog aktera N s obzirom na njegovo zastupanje vrijednosti X, ali opravdavamo tvrdnje o zastupanju te vrijednosti s obzirom na **oblike prošlih akcija**. Ovdje je riječ o stabilnosti obrazaca ponašanja što i omogućuje da se predvidi tip i smjer budućih akcija (to se odnosi na »normalne« i uobičajene situacije gdje su sve varijable koje mogu utjecati na ponašanje poznate). To znači da polazimo od pretpostavke da čovjek teži »tipiziranju« vlastitih akcija tako da sadašnje ponašanje odgovara obrascima prošlog ponašanja. Smatramo da temporalni aspekt situacije, zajedno sa tezom o stabilnosti obrazaca ponašanja kao temeljnom, onemogućava upadanje vrijednosnog objašnjenja u zatvoreni krug.

Sada možemo sumirati saznanja do kojih smo došli na ovom stupnju proučavanja vrijednosti. Sve vrijednosti imaju motivacionu funkciju — tiču se odabira između većeg ili manjeg broja konkurentnih sredstava i ciljeva akcije; djeluju kao individualni i grupni standardi ponašanja; sudjeluju u procesu racionaliziranja akcije i funkcioniraju kao generalni planovi za rješenje mogućih konflikata i za donošenje odluka.

Čovjek živi u društvenoj zajednici unutar koje vrednuje, ocjenjuje nešto kao »dobro« ili »loše«. Društveni život čovjeka bio bi nemoguć ne samo bez određenih koncepcija i predodžbi o prirodnom svijetu kojima se osigurava opstanak čovjeka kao biološkog bića, već i bez sustava vrijednosti koji su uvjet njegovog opstanka kao socijalnog bića. Bez vrijednosti se ne bi mogli ostvarivati grupni ciljevi, individue ne bi bile u stanju da reguliraju svije odnose s drugima niti bi osjećali nužnu mjeru poretka i zajedničkih ciljeva. Upravo preko vrijednosti društvo se opskrbljuje neophodnim i integrirajućim sklopom kulturnih orijentacija koje u općim crtama dijele svi njegovi članovi i koje su temelj konsensusa o bitnim pitanjima što se tiču opstanka neke socijalne organizacije.

Svaka je socijalna interakcija određena tipom kulture karakterističnim za neku društvenu zajednicu i vrijednostima koje ta kultura putem socijalizacije prenosi svojim članovima. Kakva će biti percepcija čovjeka ovisi o njegovoj pripadnosti određenoj kulturi koja uvijek postavlja zahtjeve za izvjesnim tipom stavova i vjerovanja, tj. vrijednosti zajedničkih većini članova nekog društva.

Opstanak svake društvene zajednice ovisi o konsensusu njezinih članova o ključnim, kulturom određenim ciljevima te zajednice i načinima njihovog ostvarivanja. Ukoliko je konsensus narušen, dolazi do anemije i krize koja prijeti raspadanjem socijalne organizacije. Budući da definiranje ciljeva počiva na vrijednostima koje se ocjenjuju kao najpoželjnije, društvena se kriza pokazuje kao kriza dominantnih vrijednosti koje više nisu u stanju garantirati stabilnost društvenog sustava i predstavljaju osnovu njegovog legitimiteta. Proučavanja normativnih porredaka ukazala su na značajnu integrativnu funkciju vrijednosti i na nemogućnost potpunog i ispravnog objašnjenja osnovnih principa i načina funkcioniranja društvenog sistema bez analiziranja vrijednosti koje u dotičnom društvu važe kao dominantne. Iz tog je razloga za sociologiju veoma važno da usmjeri svoj interes prema problemima konceptualizacije vrijednosti, njihovog određenja i definiranja, kao i prema pitanju njihovog mjesta i uloge u objašnjenju društvenog ponašanja.

#### LITERATURA:

- Durkheim, E., 1969, »O procesu promene u društvenim vrednostima«, u: *Teorije o društvu II* (ur. Parsons, T., Shils, E.), Vuk Karadžić, Beograd
- Golubović, Z., 1973, *Čovek i njegov svet*, Prosveta, Beograd
- Hartman, R. S., 1959, »The Science of Values«, u: *New Knowledge in Human Values* (ed. Maslow, A.), Harper and Row, New York
- Heller, A., 1981, *Vrednosti i potrebe*, Prosveta, Beograd
- Hook, S., 1955, »Socila Science, Abstractions and Social Ideals, u: *Ethics, Policy and Socila Ends* (ed. Easton, L. D.), W. M. C. Brown Company, Dubugue, Iowa
- Kluckhohn, C., 1962, »Values and Value Orientation in the Theory of Action«, u: *Toward a General Theory of Action* (ed. Parsons, T., Shils, E.), Harper and Row, New York
- MacDonald, G., Petit, P., 1981, *Semantics and Social Science*, Routledge and Kegan Paul, London
- Northrop, F. S. C., 1968, *Logika prirodnih i društvenih nauka*, Obod, Cetinje
- Parsons, T., 1969, *Politics and Social Structure*, The Free Press, New York
- Parsons, T., 1988, *Društva — evolucijski i poredbeni pristup*, A. Cesarac, Zagreb
- Parsons, T., Shils, E., (ed.), 1962, *Toward a General Theory of Action*, Harper and Row, New York
- Rescher, N., 1969, *Introduction to Value Theory*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey
- Rokeach, M., 1972, *Beliefs, Attitudes and Values*, Jossey-Bass, London
- Rokeach, M., 1973, *The Nature of Human Values*, The Free Press, New York
- Thomas, W. I., 1966, »Methodological Note: Attitude and Value«, u: *On Social Organization and Social Personality*, The University of Chicago Press, Chicago



## VALUES AS A SUBJECT OF SOCIOLOGICAL SCIENCE

DAVORKA MATIĆ

Faculty of Philosophy, Zagreb

*Logical positivism denies the possibility of a scientific treatment of values. This paper, on the contrary, supports a view by which human values or the statements concerning the goals of social life, and not only those about the facts of the objective world, could be a subject of scientific enquiry.*

*Values determine all kinds of social selective behavior, and this is the reason why the concept of values is one of the key concepts of social sciences. Because of that many sociologists have focused their attention to the problem of value defining. The authoress supports comprehension according to which values are defined as criterions of choice, as durable standards for one's own and other people's actions assessments, but the same as components of the individual's »life philosophy«. The study of values should take into account the ambiguous character of values; at the same time they express the individual's subordination to the social world he lives in and also a projection of the future, the human need for transcending the present.*

*One of the theses in this paper is that values participate in the process of action rationalization, the concept of values therefore serving for the explanation of social behavior. Defending the evaluative explanation from critics as one ending in a closed circle, the authoress refers to the temporal character of social events as well as to the presumption of stability of behavior patterns.*